

Redaktör: Ulla Hedberg
Omslagsfoto: Anders Lundmark
Omslagsform: Jan Cervin

© 2008 Karin Thunberg och Brombergs Bokförlag AB
Sättning: Ljungbergs sätter, Köping
Tryck: ScandBook AB, Falun 2008
ISBN 978-91-7337-059-2

www.brombergs.se

Det här är berättelsen om min mammas liv – och död.
Personerna runt henne fanns, eller hade kunnat finnas.
På samma sätt är det med händelserna.
Några är verkliga, andra hade kunnat inträffa.
Var gränserna går är inte längre intressant.
Viktigast är hemligheten vi gömde, den som jag nu öppnar
dörren till.

Minnet av mamma

Jag minns hennes ord, hon sa det så många gånger att det blev till ett förbud:

– Håll inte på och gräv i sånt som du inte förstår. Vad vinner du på det? Ingenting, jag lovar.

Nej, kära barn, sa hon också.

– Kära barn, gör nåt trevligare i stället.

Men mamma hade fel. En dag blev jag tvungen att gräva fram det som vi gömt undan. Ta mig igenom stanken och skammen utan att blunda eller hålla för näsan. Ta mig igenom alltihop, ner till det som varit outhärdligt.

Det kommer en dag när vi måste.

Tänk om jag kunde sträcka mig genom tiden och nudda mammas hand, den som alltid var narig efter disken, tvätten, soporna, smusslandet.

Tänk om jag kunde säga att vi skulle strunta i det som blev skrämmande och obegripligt. Det viktigaste var, självklart, att hon var min mamma.

Tänk om jag lyckades nå henne för att säga de där orden.

Då hade jag ljugit.

I dag vet jag att varje familj bär på en hemlighet, något vi inte får tala om och skäms över. Just därför får det så stor makt över våra liv. Till och med när vi inte längre kommer ihåg vad som hände, när vi blandat ihop det vi minns med det andra berättat, med drömmar och fantasier.

Det är där jag står nu.

Ett, två, tre, på det fjärde ska det ske . . .

Barndomens ramsa när vi tog sats för att våga det som vi egentligen inte hade mod till.

. . . på det femte gäller det, på det sjätte smäller det.

Det känns som jag inte har något att förlora. Ska jag förstå mer om mig själv, innan det är för sent, måste jag först förstå mer om mamma.

Hennes kropp kan jag skymta, klänningen och förklädesbanden som dansar på ryggen. Men jag når inte fram, ser inte tydligt. Det är som om mamma fanns på botten av de där vattenhinkarna som farmor satte ut i farstun, den som på hennes blekingska hette bislaget.

Var det riktigt kallt på vintern lade sig en tunn ishinna över vattnet där i bislaget.

Mamma på andra sidan. Isen emellan.

Nu reser jag tillbaka, nu lägger jag mina händer mot det som döljer minnet av mamma, löser upp det med min värme.

Måtte det brista.

Tillbaka till ön

Skammen möter mig redan vid ångbåtsbryggan.

– Välkommen, säger den. Du har kanske glömt mig, men jag glömmer ingen. Överger aldrig någon. Inte ens den som flyttat så långt bort, ända till Stockholm.

Jag säger inte ett ord, tittar inte ens över axeln. Går bara rakt fram längs den väg där jag känner varenda krök och sten.

Skammen hack i häl.

Mumlande, viskande:

Nog minns folk här hur det var.

Allt det där med din mamma.

Hälsovårdsnämnden som fick kopplas in.

Det är klart att folk fick nog.

Det finns ju ändå gränser för hur mycket man står ut med.

Nej, nej, självklart hade du ingenting med det att göra.

Du var ju inte ens här när det hände.

Men du ska nog räkna med att folk kommer ihåg.

Ja, inte bara kommer ihåg.

Det finns väl de som undrar också, om du blivit likadan?

Glimtar av hav mellan träden, hundkex som slingrar sig runt benen bara man närmar sig diket. Lupiner i täta led, tjärblomster som kletar och en vind som håller andan, väntar på vad som ska hända om någon kommer för långt ut på kanten.

Den ska man passa sig för, kanten som sluttar rakt ner i diket.

Ska man vandra genom detta paradiset bör man hålla sig mitt på

vägen. Minsta avsteg väcker undran och frågor. För folk ser, folk vet. Innan saker knappt har hänt är grannar och släktingar informerade om vad som, i värsta fall, skulle kunnat inträffa.

På en begränsad och händelsefattig ö är det detta man är mest intresserad av. Det som går åt pipan. Eller, ännu bättre, det som går rent åt helvete.

Hälsan tiger still, den får folk ha för sig själva.

Allt detta vet jag. Precis som mormor visste, och mamma.

Det var här på ön vi växte upp, vägen går som en navelsträng mellan våra generationer, stenmurarna kantar arvet som gick från mor till dotter – över till nästa dotter, det vill säga till hon som var jag.

Fast det är inget som syns tydligt.

Trådarna är trassliga, rena härvan. Som mitt hår när jag var liten och stod mellan mammas knän för att hon skulle borsta mig fin, reda ut de burriga lockarna.

Först försiktiga, mjuka tag och snäll mammaröst, såja min lilla snorpa, snart är det färdigt och då blir du så fin, så fin.

Men mitt änglahår gav inte upp sitt motstånd och snart hade mamma tröttnat, nu drog hon borsten med några hårda tag långt ner i hårbotten. Knöt sedan en rosett över alltihop, suckade och sa att det fick duga.

Vi var glada att något dög, det räckte gott. Med en röd rosett kunde man alltid dölja det värsta.

Nyss stod jag längst fram i fören på passagerarbåten som trafikerar öarna i denna skärgård enligt en snålt tilltagen turlista. Stod där mellan cyklar och överfulla matkassar, stirrade ner i de fräsande vågorna, mindes alla andra gånger jag stirrat ner i upprört, vindpinat hav, och kände att övertygelsen fanns kvar. Den där övertygelsen jag burit med mig att oavsett vad som händer, både mig själv och världen i stort, så fortsätter vågorna att rulla mot Kullaskär och Stenshamn.

För oss som är födda vid havet, jag tror det är sant, blir det till ett

livslångt behov. Vi dör, som fiskar på land, om någon sätter oss på en plats där vi inte kan känna brisen, lukten, *närheten*. Som om fostervattnet vi en gång låg i måste ersättas av det vida, blå.

Min mamma var undantaget.

För henne innebar havet ingen frihet, inga tankar som kunde sträcka sig långt bortom horisonten. Mer isolering och ensamhet. Hellre stadsgator, asfalt och neonljus om mamma fått välja.

Fast hon gjorde det inte, det var det som var tragiken. Jag hade en mamma som aldrig såg att hon hade ett val.

När jag stod där i fören och blundade mot solen kände jag att jag ångrade alltihop. Att jag lovat komma. Att jag tagit morgonflyget ner.

Vem brydde sig, egentligen?

Pappa skulle inte sitta i bilen och vänta vid bryggan, mamma skulle inte sno runt för att städa det sista. De var döda, borta, reducerade till lite aska i två urnor. Nedstoppade tätt intill varandra som en sista gest av närhet. Jag vet, för det var jag som låg på knä och satte ner dem i de nyuppgrävda hålen, de som var klädda med mossgrön duk. Båda gångerna.

Nu stångade sig Vittus fram genom vågorna, motorljudet lät som min barndoms hjärtslag och jag visste att det fanns ingen återvändo.

Kisande öppnade jag ögonen, såg enkronan som låg under en av kassarna vid mina fötter, den med tvättmedel, en påse rågskorpor från Lennarts konditori och två nätinstängda kasslerbitar. När jag böjde mig ner och försökte pilla fram myntet gled det ännu längre bort, in under däckets på en blå damcykel.

Som en försvunnen lyckopeng.

Mamma kunde gå förbi vänner och släktingar och knappt känna igen dem, mycket mindre hälsa, men glimmade en slant till på vägen dök hon som en duvhök för att fånga sitt byte.

– Å, en lyckopeng, sa hon trosvisst. Då blir det en bra dag.

Inget annat som man verkligen längtade efter fick man ta. Inte

klippdockor eller Dixikolor i affären. Med lyckopengar var det anorlunda. De hade visserligen blivit tappade av någon, men i och med detta tappande väntade de bara på att bli hittade. Av den som behövde ett extra lyckotillskott.

Långt före mammas död tog pappa över sökandet. När han snubblade och slog ansiktet blodigt på en av sina oändliga och ensamma kvällspromenader var det en femtioöring han fått syn på. Det var därför han måste kasta sig fram, innan någon annan hann före.

Några år senare satt han i rullstol, enbent och orörlig. Lyckopengstiden var över, inte nådde han ner till marken när han mödosamt rullade sig fram.

Själv fick jag också klara mig utan lyckopeng, åtminstone på denna resa.

Vi hade kommit ut på öppna havet nu och jag kunde se hur ön avtecknade sig mot horisonten. Först bara som en skugga, som om någon dragit ett mörkt penselstreck. Sedan tydligare former: träden och vikarna och husen, utkastade på berghällarna, och jag kände den gamla vanliga ilningen av att vara tillbaka vid utgångspunkten.

Till den plats där allt började och pusselbitarna finns gömda.

Samma förhoppning som alltid: Om jag bara letar tillräckligt noga måste de gå att hitta.

Och sedan?

Ja, då ska bilden klarna och jag ska förstå mer. Jag ska äntligen förstå.

Den här gången har jag också brevet, det ligger i ryggsäcken som står lutad mot mitt högerben. Innan jag for kontrollerade jag minst tre gånger att det verkligen var med. Brevet som jag ska öppna först när jag kommit fram.

Det tog flera veckor innan det kom. Det krävdes många telefonsamtal, jag blev kopplad hit och dit, och inför varje ny person blev jag tvungen att dra min historia. Förklara varför detta, plötsligt, blivit så viktigt.

I samtal efter samtal hörde jag mig själv berätta att jag för några år sedan började glänta på dörren till mammas hemlighet. Bara glänta, mer förmådde jag inte.

Men ur den smala springan sipprade delar av hennes historia, ord som jag vågade säga högt – utan att något farligt hände.

Därför hade dessa papper blivit så viktiga. Först när jag fått dem kunde jag gå vidare, öppna dörren på vid gavel och släppa in luften, ljuset.

Min röst i telefon var envis, trosviss, och i andra änden fanns människor som sa att de förstod och skulle göra sitt bästa.

Nu ligger pappren i min ryggsäck och jag är på väg tillbaka till ön.

Det finns ingen annanstans som brevet går att läsa. Bara där. Där allt hände.

Så här efteråt minns jag inte vad som kom först.

Om det var drömmen eller telefonsamtalet.

Men det var nog drömmen.

Mamma hade den röda halsduken på, den som hon alltid virade om halsen också de varmaste sommardagar.

Som en rutig, nopprig snara tätt intill huden.

Först långt senare förstod vi att det inte var för att hon frös eller var rädd för att bli förkyld.

Det var fläcken ingen fick se. Den mörka fläck som bredde ut sig från hennes hals ner mot nyckelbenet, den som växte för varje månad det där sista året.

Dödens märke.

Som ett stryppgrepp runt mammas hals.

I drömmen halvsprang hon framför mig, det kändes som vi hade bråttom men hon hade pumpsen på, de bruna, snedgångna, och plötsligt snubblade hon till. Vände sig om, sa något.

Hennes röst i mörkret, som en väsning:

– Varför skulle du få det så mycket bättre än jag?

Innan jag hann säga att det var du mamma, det var ju dina drömmar jag skulle förverkliga, var hon borta.

Uppslukad av mörkret ner mot Stora Lyckan.

Telefonsamtalet kom några veckor senare, en entusiastisk man frågade om jag kunde komma till ön och hålla ett föredrag, om vad som helst, jag fick själv bestämma, men det vore så roligt om hembygdsföreningen fick engagera mig denna sommar också och genom min kropp drog en doft av sommarlov och salighet, blandad med sur tång och ingrodd armsvettsångest.

Till min egen förvåning hörde jag mig säga ja i telefon.

Visst kunde jag komma och tala i likboden.

Det var där stenhuggarna en gång blev placerade i väntan på begravning. Efter att de slitit ut sig i brotten, efter att de hackat fram graniten, sten för sten, tills deras kroppar inte längre orkade.

Då hamnade de där, i likboden. På en stadig katafalk.

Som om de till slut ändå erbjöds en chans att pusta, stilla och utsträcka, innan det blev dags för begravning.

Nu går jag vägen dit, håller mitt föredrag, talar om kvinnornas betydelse under den tid när stenhuggarindustrin blomstrade. Inte vet jag hur dessa kvinnor hade det, egentligen. Men jag utgår från att de, då som nu, hade ansvar för livet där hemma och längst fram sitter mammorna jag minns från min barndom och nickar uppmuntrande.

De vill tala med mig efteråt, kvinnorna i de vita poplinkapporna. De tar min hand, de pumpar den upp och ner som om den satt på en vattenpump och snart borde våra gemensamma ansträngningar få grundvattnet att flöda.

Men jag har inte tid med dem, inte nu.

Till och med skammen kan jag strunta i. Den försvann inte för att jag höjde rösten och höll mitt föredrag. Den drog sig bara undan till en vrå där den tålmodigt bidar sin tid.

Men jag bryr mig inte. Nu väntar något annat.

Jag letar efter mamma.

Inte efter den mamma som jag sänkte ner i kyrkogårdens fuktiga sandjord.

Inte heller den mamma som finns på bilderna i det grå fotoalbumet.

Hon som först var en liten flicka i stråhatt, sedan allvarlig konfirmand klädd i vit klänning. Innan hon blev en förälskad kvinna som skrattar med öppen mun på så många bilder att det till slut framstår som tröttsamt.

Bröllopsfotona är också inklistrade. Mina blivande föräldrar ler högtidligt och lite blygt mot fotograf Jansson i hans ateljé. Men mammas myrtenkrona slokar och brudbuketten spretar olycksbådande.

Först tre dagar efter vigseln kom de iväg för att ta de där bilderna.

Då hade verkligheten redan hunnit ifatt dem.

Och sedan?

Jag letar efter den kvinna som mamma blev. Efter att hon slutat skratta på alla bilder – innan hon begravdes i blek oktobersol, då när hon bara var 61 år.

Den mamman jag hade i så många år men inte ville ha.

Sopmamman.

Jag vågar tala om det nu. Att det var som det var.

Åtminstone lite försiktigt, med de små orden, de som är sköra som snöflingor, bara nuddar, inte tynger.

Hemligheter kan inte ropas ut, inte från början. De måste viskas fram tills vi vet inte bara att rösten bär utan också att vi uthärdar det som vi kommer att berätta.

Tänk om jag förstått lite tidigare att det finns andra sopmamnor.

Sådana som samlar och samlar och inte kan slänga någonting. Jag vill tro att min skam blivit mindre då, om jag vetat att vi är fler som sett när den första påsen med kaffesump och trasiga glödlampor gömdes undan.

Fler som vet hur lukten luktade.

Fler som vänt våra mammor ryggen, eftersom vi inte hade en aning om vad vi annars skulle göra.

Mer än att vråla och gråta.

Det märkliga är att vi vet så lite om själva sopmammorna.

Om kvinnor som super, som tänder eld på hus eller dödar sina egna barn finns rapporter och undersökningar.

Om dem ökar våra kunskaper för varje år.

Man behöver inte vara så väldigt underlig i Sverige för att uppfattas som intressant, från ren forskningssynpunkt.

Sopmammorna är det ingen som bryr sig om.

Kanske är de inte tillräckligt spännande.

Eller också vill ingen rota i det som stinker.

I en tid när vi talar öppet om allt, när människor kan sitta i tv och berätta om otrohet och impotens, att de hatar sin svärmor eller tappat greppet om barnen, i denna tid när dörrarna står på vid gavel till våra mest privata rum finns ändå en gräns.

Den går vid smutsen, det som är äckligt och luktar illa.

När jag tar kontakt med en psykiater skickar hon mig vidare till nästa psykiater. Som i sin tur förmedlar kontakten till en annan kollega. Det känns som jag springer stafettlopp, utan att komma i mål.

Någon nämner ordet psykos, bättre kan ingen förklara varför en människa måste spara på allt, ner till ruttna bananskal.

Min mamma var inte psykotisk.

Min mamma var A-studenten som inte tvekade att säga sin mening eller ta strid för det hon trodde på. Hon vågade. Till och med

ringa upp statsministern. Hon visste exakt vad hon gjorde och var hon befann sig. Kanske var det hennes största problem. Genom livet ville hon vara någon annanstans, där hon var övertygad om att det var bättre.

Alltsammans berodde på nerverna.

Det var så hon sa själv, att det kändes som om någonting kröp över hela hennes kropp. Det som kröp var nerverna.

Hon tyckte vi borde begripa: Den som har nerver som kryper vill självklart vara någon annanstans.

Nu har jag rest tillbaka för att förstå.

Det är så vi gör. Vi får för oss att vår barndom går att spela upp som en film. Som om vi kunde sitta där vuxet tillbakalutade och få en repris inte bara på de stora skeendena utan också på allt som verkade tämligen vardagligt när det inträffade men som vi, med facit i hand, kan se förändrade våra liv. Fick dem att växla in på nya spår. Ungefär som man en gång körde in tågen på en vändplan som gick att snurra ett halvt varv så färden fick en ny riktning.

Men jag ser inga bilder, inte än. De håller sig på avstånd, döljer sig bakom enbuskarna.

Bättre minns jag lukterna. Stanken från påsen som jag hittade i ugnen, det måste ha varit en av de första:

Potatisskal hade blandats med resterna av köttsoffa, ett halvt möjligt bröd plus två små bebiskoftor, minsta storleken.

Inneslutna i plast bildade de sitt eget jäsande kretslopp.

I centrum små vita, hala ägg från en icke identifierad insekt. Genom den gradvisa uppvärmningen hade äggen fått en mer rinnande konsistens, som om de var inbäddade i snor.

Mitt i förruttnelsen spirade nya liv, tätt intill bebiskoftorna.

– Hon var så duktig, din mamma, säger kvinnorna i likboden.

Självklart kände de min mamma, så som alla känner alla på den

ö där husen står tätt och man ingenstans har att gömma sig. Om man inte väljer att kasta sig i sjön, förstås. Men det var ju sällan någon utväg. Och visst kom de, kvinnorna, ihåg min pappa också. Han som vuxit upp på samma ö och hade ett skratt och en röst som inte gick att glömma om man en gång hört honom.

– De var så olika, din mor och far. Så *påfallande* olika. Det måste man ändå säga, fastslår hon som har nypermanentat hår och ett pärlhalsband som skymtar innanför poplinet.

– Ändå gick det ju bra, fortsätter hon. Människor som blir förälskade är som magneter, det är motsatserna som dras till varandra. Och du ska veta hur glada de var när de var unga och gick här längs vägen bort mot Svärmhallarna. Rena turturduvorna.

Hon kunde väl ha fått behålla sin bild av turturduvorna, hon den nypermanentade. Men plötsligt hör jag mig avbryta henne, säga att de kanske inte var så lyckliga, sedan mot slutet.

– Ja, ja, säger hon och fluffar upp lockarna i nacken. Hur det ser ut bakom fasaderna vet man aldrig. Det ska man heller inte veta. Nej, lilla vän, det är sånt som folk ska ha för sig själva.

Medan hon pratar har vi gått ut ur den mörka boden, steg för steg som ett osäkert litet Luciatåg. Fortfarande är det bara tidig eftermiddag, jag kommer att hinna det jag måste. Bara kvinnan tystnar någon gång. Tigande lutar jag mig mot stenmuren som löper runt huset, sjunker in mot de varma bumlingar som måste ha legat där i minst hundra år. Slår dövörat till mot permanentkvinnans ord, försöker minnas vad farfar en gång lärde mig, han som byggde öns mest magnifika stenmur runt det gula hus där min pappa växte upp.

En riktig stenmur är dubbel, har skalmurar med fyllning emellan, lärde farfar. Underst finns själva grunden, den man bygger på efterhand. Sedan finns en insida, vänd från vägen. Den sidan behöver inte vara lika fin som den som är vänd ut mot vägen.

– Visesidan får man aldrig fuska med, fastslog farfar. Den sida som ska visas utåt måste vara perfekt. Mellan murarna, däremot,

kan man vräka ner vad som helst, stenar man hittat i skogen eller längs sjön. Smått och stort, huller om buller. Så utrymmet fylls igen och murarna inte förskjuts när det blir vinter och tjäle.

Redan då tänkte jag att det var så det var, hela livet. Att det har en visesida utåt och en snedare sida inåt – och där emellan kunde man gömma det som ingen behövde se.

Kvinnan talar fortfarande.

Brevet bränner i min rygsäck men det får vänta lite.

Först måste jag ta mig härifrån.

Jag vill ner till havet, ner till min barndoms trygghetssten. Från den kan man se solen gå ner, följa det glödande klot som dalar mot horisonten för att slutligen, poff, vara borta. Bara skymningen kvar.

Det är där jag vill sitta när jag tar fram kuvertet för att läsa om mamma.

Som om det skulle bli lättare då, mindre farligt.